



### **Barbara Danowska-Prokop**

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach  
Wydział Ekonomii  
Katedra Ekonomii  
barbara.danowska-prokop@ue.katowice.pl

## **PORZĄDEK NATURALNY I POZYTYWNY W INTERPRETACJI POLSKICH FIZJOKRATÓW**

**Streszczenie:** Polscy fizjokraci rekrutowali się spośród magnaterii, średniej oraz górnej warstwy ziemiaństwa. Polscy zwolennicy nowej koncepcji ekonomicznej w centrum swych zainteresowań nie postawili kwestii liberalizacji życia gospodarczego, ale kwestię „ratowania” upadającej Rzeczypospolitej. Dlatego też opowiadali się za: wzmocnieniem pozycji władcy i za sanacją finansów publicznych, poprawą opłacalności produkcji rolnej, likwidacją pańszczyzny, ograniczeniem przywilejów ekonomicznych szlachty, polepszeniem sytuacji ekonomicznej chłopstwa, rozwojem miast i produkcji manufakturowej (przemysłowej). Wśród polskich fizjokratów wyjątkową rolę odegrali: Antoni Popławski, Hieronim Stroynowski, Hugon Kołłątaj.

**Słowa kluczowe:** państwo, wolność, własność, porządek naturalny.

**JEL Classification:** B19, B30, H79, N93.

### **Wprowadzenie**

Fizjokratyzm<sup>1</sup> narodził się we Francji, w 2. poł. XVIII w., jako odpowiedź na niepowodzenia colbertowskiej polityki uprzemysłowienia i liczne klęski nieurodzaju. Ponadto fizjokratyzm był doktryną rodzącego się kapitalizmu we francuskim rolnictwie i uzasadniał konieczność istnienia wielkiej feudalno-kapitalistycznej własności ziemskiej. Za twórcę fizjokratyzmu uznaje się François Quesnay.

---

<sup>1</sup> Pojęcie „fizjokratyzm” wywodzi się z dwóch greckich słów: *physis* – „natura, przyroda” i *kratos* – „władza”, czyli *physiocrate* to panowanie natury (panowanie przyrody). Zatem fizjokratyzm to system społeczno-ekonomiczny zakładający działanie człowieka zgodne z prawami natury.

Francuscy fizjokraci, w tym: F. Quesnay, Mercier de la Riviere, Nicolas Baudeau oraz Anne Robert Turgot, odrzucając doktrynę merkantylizmu, opowiadali się za: wolnością gospodarowania i nieingerencją państwa w system gospodarczy (przywileje kupieckiego kapitalizmu były sprzeczne z prawem naturalnym), wolnością wymiany, wolnością posiadania własności<sup>2</sup> oraz za wolnością osobistą (popierali liberalizm ekonomiczny). Według fizjokratów (a jednocześnie zgodnie z poglądami przedstawicieli francuskiego Oświecenia) prawo stanowione przez człowieka, czyli tzw. prawo pozytywne, musi być zgodne z prawem naturalnym i gwarantować wolność, własność oraz bezpieczeństwo. Podążając dalej tym tokiem rozumowania, głosili pogląd, że ziemia jest jedynym źródłem bogactwa, a rolnictwo jedyną działalnością produkcyjną zdolną nie tylko do pomnażania tego bogactwa (przemysł i handel nie przynosiły żadnego bogactwa), ale i gwarantującą harmonię społeczną.

W XVIII-wiecznej Europie koncepcja fizjokratyzmu spotkała się z życzliwym przyjęciem jedynie w Polsce, pomimo istotnych różnic społeczno-gospodarczych i polityczno-ustrojowych. O popularności fizjokratyzmu w Polsce zadecydowały dwie przyczyny: silna tradycja agrarna oraz tocząca się walka z przeżytkami feudalnymi na wsi i w mieście, które z jednej strony utrudniały proces naprawy Rzeczypospolitej (anarchia szlachecka szkodziła trwałości państwa i osłabiała ekonomiczną aktywność jednostek), a z drugiej utrudniały proces wzrostu gospodarczego i przebudowy ładu społeczno-ekonomicznego w duchu prokapitalistycznym opartym na wolności i prywatnej własności. „Bez zniesienia niewoli pospółstwa daremne będą wszelkie trudy i starania około naprawy Rzeczypospolitej” [Leszczyński, 1987, s. 144]. Za prekursora fizjokratyzmu w Polsce uznaje się pijara Antoniego Popławskiego, a do grona zwolenników zaliczyć można jeszcze: Hieronima Stroynowskiego oraz Hugona Kołłątaja.

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie koncepcji porządku naturalnego oraz pozytywnego, który determinował ład społeczno-ekonomiczny. W pierwszej części opracowania przedstawiono powyższą koncepcję w ujęciu francuskich fizjokratów. W drugiej natomiast zaprezentowano stosunek polskich fizjokratów do powyższej koncepcji, przy jednoczesnym zaznaczeniu odmienności interpretacyjnych.

---

<sup>2</sup> Według fizjokratów własność prywatna powinna być nie tylko usankcjonowana prawnie, ale także wzmacniana i rozwijana, gdyż była gwarantem pomyślności jednostki i całego państwa.

## 1. Porządek naturalny i pozytywny jako podstawa fizjokratyzmu

System fizjokratyczny opiera się na trzech fundamentalnych koncepcjach: koncepcji porządku naturalnego i pozytywnego, koncepcji dochodu (produktu) czystego oraz koncepcji obiegu dóbr w gospodarce w ciągu roku. Podstawowym komponentem systemu fizjokratycznego jest koncepcja porządku naturalnego (wywodzi się ona z filozofii Kartezjusza oraz Malebranche'a, a także z poglądów francuskich encyklopedystów). Koncepcja ta zakłada, że panujący w świecie porządek naturalny (ład fizyczno-moralny w ich opinii wyrasta wprost z prawa naturalnego), ustanowiony jest przez Boga i dlatego zrozumiały dla każdego, obejmuje swym oddziaływaniem wszystkie aspekty życia społeczno-ekonomicznego oraz politycznego (prawo władców i ustawodawców musi być zgodne z prawem naturalnym). Na tej podstawie francuscy fizjokraci dochodzą do wniosku, że człowiek w swych decyzjach kieruje się prawami przyrody (człowiek poznaje je w sposób obiektywny poprzez kontakt z naturą i za pomocą rozumu), na podstawie których definiowane są prawa ekonomiczne (prawa rządzące ekonomicznymi wyborami jednostek). Dlatego też prawa ekonomiczne, podobnie jak prawa przyrodnicze, mają charakter obiektywny, ponadczasowy i niezależny od woli człowieka. „Prawa przyrodnicze tym się różnią od prawa pozytywnego, ustanowionego przez ludzi, że do poznania jego oczywistości dochodzi się samym rozumem i że skutkiem tej oczywistości jest ono obowiązujące, niezależnie od wszelkiego przymusu” [Quesnay, 1928, s. 82].

Zgodnie z jego interpretacją każda jednostka posiada znaczny zakres wolności ograniczony jedynie przez działanie praw naturalnych, które przejawiają się w sposób spontaniczny i żywiołowy. Dlatego też idea wolności odnosi się jednocześnie do wolności osobistej jednostki, wolności posiadania oraz wolności gospodarowania (swobody kupna i sprzedaży). Ponadto stwierdzają, że idea wolności tworzy porządek pozytywny, czyli prawo stanowione przez ludzi i dla ludzi. Prawo pozytywne wyprowadza się z regulacji politycznych oraz prawnych. „Prawa pozytywne są niezaprzeczalnymi prawidłami nadawanymi przez władzę najwyższą dla ustalenia porządku w administracji i rządzie, dla zapewnienia obrony społeczeństwa, dla zmuszenia do należytego przestrzegania praw przyrodniczych, dla oprawy lub utrzymania obyczajów i zwyczajów narodu, dla miarkowania poszczególnych praw obywateli względnie do ich różnych stanów, dla oznaczenia wytycznej w wypadkach wątpliwych, (...) wreszcie dla dania oparcia orzeczeniom wymierzonej sprawiedliwości” [Quesnay, 1928, s. 92]. Zatem prawa przyrodnicze determinują założenia polityki gospodarczej, a także określają warunki harmonijnego wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego

(przy czym harmonijny wzrost odbywa się tylko w warunkach zgodności między porządkiem naturalnym i porządkiem pozytywnym).

Według fizjokratów porządek naturalny, kształtując potrzeby jednostek, opiera się przede wszystkim na prawie własności i na prawie wolności, przy czym własność wyrasta wprost z wolności – bez wolności nie może funkcjonować własność prywatna. Zatem prawo własności<sup>3</sup> przypisywano fundamentalne znaczenie, ponieważ tworzyło podstawy życia społeczno-politycznego oraz gospodarczego (własność w połączeniu z wolnością zabezpiecza egzystencję ludzi), a także gwarantowało upowszechnienie się dobrobytu.

Według fizjokratów prokapitalistyczny porządek społeczno-ekonomiczny, wyrastając z porządku naturalnego, dopuszcza występowanie nierówności społecznych (dysproporcji dochodowo-majątkowych), ale ich źródłem nie jest wyzysk ekonomiczny tylko odmienne talenty, rzadka wiedza oraz wyjątkowe predyspozycje poszczególnych jednostek. I dlatego występujące w społeczeństwie nierówności nie rodzą konfliktów społecznych, ale pozytywnie motywują ludzi do działania. Podążając dalej tym tokiem rozumowania fizjokraci dochodzą do wniosku, że własność prywatna musi być prawnie chroniona, gdyż stoi na straży porządku i dobrobytu jednostki oraz całego państwa.

W interpretacji francuskich fizjokratów integralną częścią wolności oraz własności jest wolna konkurencja, która wymusza marginalizację ekonomicznej roli państwa w życiu gospodarczym (fizjokraci optują za zasadą leseferyzmu). Wolna konkurencja, przysparzając korzyści jednostce, w sposób automatyczny przyczynia się do szczęścia ogółu, ponieważ wymusza: wzrost produkcji, swobodną cyrkulację towarów na rynku wewnętrznym oraz w wymianie zagranicznej, likwidację monopoli i przywilejów, redefinicję ekonomicznych kompetencji państwa. W myśl nowej interpretacji państwo powinno stać na straży praw naturalnych, wolności, własności i bezpieczeństwa [Głapiński, 2006, s. 88-89].

---

<sup>3</sup> Fizjokraci doszli do wniosku, że własność jest postawą ustroju społeczno-politycznego, gdyż była elementem prawa naturalnego. Zajmując się własnością, wyróżnili trzy rodzaje własności: własność osobistą (jest podstawą wszystkich pozostałych form własności), własność rzeczy ruchomych i własność ziemską. Własność osobistą wywodzili z prawa naturalnego każdego człowieka do dysponowania swoją osobą i dlatego domagali się zniesienia poddaństwa osobistego i niewolnictwa. Zob. M. Błaszke: *Obraz i naprawa Rzeczypospolitej w myśli społeczno-politycznej fizjokratyzmu Baudeau i Le Mercie de la Riviere*, PAN IFiS, Warszawa 2000, s. 13-17, 30.

## 2. Prawo natury w interpretacji polskich fizjokratów

### 2.1. Spojrzenie Antoniego Popławskiego na prawo natury

Popławski<sup>4</sup> rozważania w duchu fizjokratycznym zaprezentował w pracy pt. *Zbiór niektórych materii politycznych* (1774). Praca ta składa się z kilku części, w tym z: traktatu o moralności, traktatu o prawie narodów i traktatu o ekonomii politycznej, a jej głównym celem jest wychowanie światłego obywatela, przy czym edukacja obywatelska jest nauką moralną, wyrastającą z filozoficznych uwarunkowań fizjokratyzmu. Wzorem twórcy fizjokratyzmu posługuje się pojęciem porządku fizycznego (pozytywnego) oraz porządku moralnego (naturalnego).

Porządek pozytywny (fizyczny) definiuje jako prawa i obowiązki społeczno-polityczne i ekonomiczne wynikające z naturalnych warunków bytowania ludzkiego. Według Popławskiego źródłem praw i obowiązków są ludzkie potrzeby oraz wpływająca z nich konieczności życia społecznego. Ludzkie potrzeby mają charakter powszechny i konieczny, co znajduje potwierdzenie w słowach Popławskiego: „Gdyby albo nikt wcale nie miał potrzeb, albo mając one, mógł im sam przez się dogodzić bez ratunku drugich, natenczas żaden by się nie znajdował w tych obowiązkach uczynkowych jeden względem drugiego, a tem samem nic by się jednemu od drugiego nie należało wzajemnie” [Tync, 1922, s. 179].

Z teorii potrzeb Popławski wyprowadza koncepcję porządku moralnego – naturalnego, który jednocześnie definiuje prawa i obowiązki ludzi, a także prawa i obowiązki państwa. Zatem prawa i obowiązki przypisane ludziom, a wynikające z praw naturalnych, są z jednej strony regulatorem stosunków międzyludzkich, a z drugiej przesłanką moralnego postępowania ludzi. Moralne postępowanie człowieka, czyli zgodne z prawami naturalnymi, przyczynia się do materialnego bogactwa, ale także do wewnętrznego spokoju i szczęścia (w samym pojęciu szczęście wyróżniono dwie warstwy: zewnętrzną – materialną i wewnętrzną – duchową). „Każdego obywatela najważniejszy interes, każdego Państwa jedyną polityką, jest uszczęśliwienie samego siebie” [Lityńska, 1996, s. 172]. Zatem każdy człowiek powinien wykorzystać swoje możliwości i w sposób jak najlepszy zaspokajać indywidualne potrzeby. Podążając dalej tym tokiem rozumowania, Popławski stwierdza, że: „(...) doskonalsze zrozumienie prawa natury i prawa

---

<sup>4</sup> Antoni Popławski (1739-1799) był uczniem Stanisława Konarskiego, a także profesorem etyki i prawa naturalnego. Wykładał prawo publiczne, naturalne i narodów w latach 1772-1777 w Collegium Nobilium, a następnie w latach 1783-1786 prawo natury, polityczne i narodów w Szkole Głównej Koronnej (dzisiejszy Uniwersytet Jagielloński). Ponadto uczestniczył w pracach Komisji Edukacji Narodowej.

politycznego, nie tylko uczy być dobrym współobywatelem innych i synem Ojczyzny, dobrym panem względem poddanych albo raczej współbojowników swoich, dobrym gospodarzem wsi własnej lub też cudzej dzierżawcą” [Popławski, 1774, s. 83].

Według Popławskiego ekonomiczny wymiar życia człowieka wynika wprost z moralności, a więc myśl etyczna i myśl ekonomiczna wzajemnie się warunkują [Fujak, 1996, s. 183-193]. Zdefiniowane na podstawie praw natury zasady moralne zapewniają szczęście jednostce, ale także pomyślność całemu społeczeństwu<sup>5</sup>. Podstawowym warunkiem szczęśliwego bytu człowieka jest uczestnictwo w życiu społeczno-ekonomicznym, ponieważ tylko w ten sposób może on najefektywniej zaspokajać swoje potrzeby. Dobrze zorganizowana społeczność wytwarza bogactwo, jakiego samodzielnie działający człowiek nigdy nie jest w stanie wytworzyć, przy czym jednostka oraz społeczeństwo muszą postępować sprawiedliwie i etycznie. Na tej podstawie Popławski formułuje wniosek, że zacołanie wsi oraz nędza i zniewolenie chłopów przez panów jest następstwem odejścia od praw natury, czyli jest przejawem ich nieetycznego i niemoralnego postępowania. Powrót do korzeni wiąże się ze zniesieniem poddaństwa i odrzuceniem systemu pańszczyzny (chłopi muszą odzyskać wolność osobistą oraz wolność posiadania i przemieszczania się), bowiem tylko w ten sposób dojdzie do realizacji zasady sprawiedliwości społecznej, poprawy sytuacji w rolnictwie i napastry państwa. „Jeżeli więc chcemy szczerze szukać uszczęśliwienia kraju naszego, przez uszczęśliwienie tych niesłusznie upodlonych rolników, naprzód trzeba koniecznie niektóre prawa cywilne względem nich odmienić, po wtóre dla ubezpieczenia sądy sprawiedliwości wyznaczyć” [Popławski, 1774, s. 118]. W ten sposób wizje: moralna, polityczna oraz ekonomiczna, zawarte w twórczości Popławskiego, stworzyły program sanacji Rzeczypospolitej.

Zaprezentowane przez Popławskiego ujęcie prawa natury (porządku naturalnego) nawiązuje nie tylko do quesnayowskiej interpretacji moralności, ale także do jego poglądów społeczno-filozoficznych. Popławski aprobejuje założe-

<sup>5</sup> Popławski, zgodnie z koncepcją francuskich fizjokratów, uznał rolnictwo za najważniejszą gałąź produkcji, a jej rozwój za gwarancję dobrobytu społeczeństwa. „Praca rolnicza rodzi dla siebie z ziemi swoją własną zapłatę i oprócz tego wyprowadza, co rok tę intratę, z której się żywią wszyscy (...) ludzie, rolnictwem się nie bawiący w społeczności: praca rzemieślnicza, kupca i tym podobna, zarobi wprawdzie dla siebie, lecz takowego zarobku dostaje od innych: z siebie zaś samej nie jest rodzajna, ani żadnej nowej intraty i produkcji nieprzyczyniająca”. Zob. A. Lityńska: *Idee fizjokratyczne w twórczości profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego* [w:] J. Rosicka: *Physiocracy Yesterday and Today. Economy-Philosophy-Politics*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 1996, s. 174-175. Bogactwo (produkt czysty) powstaje w produkcji, nie w handlu. Według Popławskiego przyczyną upadku politycznego i ekonomicznego kraju jest niewola chłopów.

nie, że polityka i ekonomia warunkowane są przez etykę oraz moralność. Podążając dalej tym tokiem rozumowania dochodzi do wniosku, że moralność kształtuje politykę, a etyka oddziałuje na ustawodawstwo. Dlatego też zaproponował polskiej szlachcie nowe odczytanie świata, zgodne z duchem fizjokratyzmu i rodzącego się kapitalizmu.

## 2.2. Prawa natury w interpretacji Hieronima Stroynowskiego

Stroynowski<sup>6</sup> w pracy pt. *Nauka prawa przyrodniczego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów* (1785) prezentuje swoje poglądy w duchu fizjokratycznym. Nawiązując do poglądów Popławskiego, jak i francuskich fizjokratów, fundamentem dla wymienionych w tytule pracy nauk jest nauka prawnonaturalna (wywodzi ją z koncepcji prawa naturalnego). Według Stroynowskiego prawa natury to: „(...) zbiór najpierwszych i nieodmiennych prawideł, czyli ustaw przyrodniczych, podług których wszyscy ludzie wszędzie i zawsze sprawować się mają” [Stroynowski, 1805, s. 15]. Prawo naturalne (prawo przyrodnicze) pochodzi od Boga, ale każdy może je rozpoznać na drodze doświadczenia i rozumu. „(...) znać i zachować ustawy przyrodzone jest najpierwszym i rzetelnym interesem narodu ludzkiego w powszechności i każdego człowieka w szczególności za pomocą doświadczenia i uwagi” [Stroynowski, 1805, s. 57]. Na mocy prawa boskiego człowiek składa się z duszy i ciała, a dzięki temu powstają ustawy fizyczne oraz moralne. Według Stroynowskiego prawa wynikają z potrzeb ludzkich, przy czym wyróżnia przyrodzone potrzeby (pokarm, napoje, sen, odpoczynek, odzież i mieszkanie, narzędzia do pracy, ochrony i obrony, a także małżeństwo i potrzeby wynikające z edukacji) oraz przyrodzone siły (mowa, możliwość ruchu, przymioty intelektu, zdolności manualne). Z przyrodniczych potrzeb wyprowadza on prawa i obowiązki (należności i powinności) człowieka: w pierwszej kolejności abstrakcyjne wynikające ze stosunku człowieka do rzeczy ziemskich, a później społeczne wynikające z prosocjalnych zachowań człowieka.

Stroynowski dochodzi do wniosku, że z teorii potrzeb można wyprowadzić zarówno prawa, jak i obowiązki, regulujące całokształt zależności występujących między ludźmi w życiu społecznym, jak i gospodarczym. Do podstawowo-

---

<sup>6</sup> Hieronim Stroynowski (1752-1815) był biskupem, profesorem i długoletnim rektorem Akademii Wileńskiej. Był także członkiem Florenckiej Akademii Nauk, Towarzystwa Ekonomicznego w Petersburgu i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. W latach 1776-1780 wykładał w Collegium Nobilium.

wych praw jednostki zalicza: nienaruszalność własności osobistej, nienaruszalność wolności osobistej oraz prawo do samoobrony. Podążając dalej tym tokiem rozumowania dochodzi do wniosku, że z praw wynikają obowiązki, w tym: poszanowania własności prywatnej, poszanowania wolności osobistej oraz swobody wypowiedzi i udzielania pomocy słabszym [Stroynowski, 1805, s. 36]. Zatem prawa i obowiązki stoją na straży sprawiedliwości (działania zgodnego z prawem i obowiązkami), dobroczynności (dobrowolności ugód i wspomagania ubogich), wolności i własności. Prawa i obowiązki zapewniają nie tylko harmonijny rozwój społeczeństwa, ale i wszystkich działów gospodarki narodowej, gwarantują sprawne funkcjonowanie władzy wykonawczej oraz ustawodawczej. Stanowisko to znajduje potwierdzenie w następujących słowach: „(...) każdy człowiek podług przyrodzonych potrzeb i sił swoich, podług osobistych należytości (praw) i powinności (obowiązków) zachowuje się, sprawy jego wolne, to jest te, które on czyni wiedząc i chcąc, są dobre, pożyteczne, rozumne, czyli przystojne” [Stroynowski, 1805, s. 38].

Stroynowski aprobuje fizjokratyczne założenie o dominacji produkcji rolnej w gospodarce: posiadanie i uprawianie ziemi jest główną formą produkcji i bogacenia się jednostki (państwa), pozostaje w ścisłym związku z prawem człowieka do posiadania własności i do wolności. Zgodnie z tym podejściem w rolnictwie powinna dominować praca najemna, a obowiązkiem podatkowym powinna być obciążona tylko własność ziemska. Rolnicy, kupcy i rzemieślnicy z racji swej wyjątkowej roli w procesie gospodarowania (pierwsi inwestują, a drudzy nie dysponują dochodem) nie powinni ponosić ciężarów publicznoprawnych.

### 2.3. Porządek fizyczno-moralny w ujęciu Hugona Kołłątaja

Kołłątaj<sup>7</sup>, aprobując fizjokratyczną koncepcję porządku fizyczno-moralnego, stworzył system filozofii społecznej opowiadający się z jednej strony za naturalną współzależnością praw i obowiązków człowieka, a z drugiej za wspieraniem produkcji rolnej w procesie tworzenia bogactwa. Problematyce filozofii społecznej poświęcona była praca *Porządek fizyczno-moralny, czyli nauka o należytościach i powinnościach człowieka wydobytych z praw wiecznych, nieodmiennych i koniecznych przyrodzenia* (1810).

<sup>7</sup> Hugon Kołłątaj (1750-1812) polityk, pisarz, ksiądz i filozof, a także działacz Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych i Komisji Edukacji Narodowej. Reformator i rektor Akademii Krakowskiej, a także twórca Kuźnicy Kołłątajowskiej. Działacz stronnictwa patriotycznego i współautor Konstytucji 3 Maja. W pismach swych wzywał do zerwania ze szlachecką przeszłością, do zrównania stanów, do stworzenia silnego konstytucyjnego rządu.



Koźłataj swój system filozofii społecznej opiera na tezie, że człowiek z natury jest istotą społeczną i na tej podstawie formułuje koncepcję etyki świeckiej w ramach filozofii społecznej. Zatem: „Człowiek nie może przyjść na ten świat tylko w społeczności, nie może być wychowany bez społeczności, w ciągu całego życia potrzebuje społeczności, w kalectwie, w chorobach, w wieku zgrzybiałym potrzebuje wsparcia w społeczności, zgoła przeznaczony jest od przyrodzenia żyć w społeczności” [Koźłataj, 1810, s. 12]. Człowieka z całością świata łączą uczucia, potrzeby oraz siły. „Człowiek nie miałby żadnych potrzeb, gdyby nie był od przyrodzenia opatrzony w stosowne do tego czucia. (...) Czucie potrzeby i siły składają jego istotność i nie mogą być przez żaden sposób oddzielone od jego osoby” [Koźłataj, 1810, s. 53]. I dlatego człowiek łączy w sobie dwie części: przyrodniczą oraz duchową (rozum i duch). Część przyrodnicza człowieka podlega działaniu praw fizycznych, natomiast część duchowa człowieka podporządkowana jest prawu moralnemu i zdolnościom do ciągłego doskonalenia się. „Przyrodzenie poddało człowieka pod prawa moralne, które go obowiązują w jeden prawie sposób, jak prawa fizyczne” [Koźłataj, 1810, s. 27]. Prawa, zdaniem Koźłataja, są prawami odwiecznymi, koniecznymi i niezmiennymi. Jednak nie wszystkie byty im podlegają. Moralnym prawom, analogicznym do praw fizycznych, podlega wyłącznie człowiek. Zatem człowiek posiada nie tylko umiejętności, ale i możliwości nabywania rzeczy niezbędnych do zaspokojenia swoich potrzeb.

Koźłataj dostrzega istnienie ściślejszej zależności między prawami i obowiązkami człowieka, gdyż determinuje ona wolność (mówi tu o tzw. wolności czynnej) ludzkiego działania. Według Koźłataja: „Wolność człowieka nic innego nie jest, tylko konieczność niezbędna działania podług naszej woli, odbioru i zezwolenia, pojmując w tym, że nasza wola, odbiór i zezwolenie są wspólnymi warunkami, pod którymi sprawa nasza stosowana do należytości i powinności wzajemnych stać się może moralną” [Koźłataj, 1810, s. 83]. Wolność rozumiana w ten sposób zakłada swobodę wyboru, pod warunkiem zgodnego działania z obowiązującymi prawami i obowiązkami. Zatem człowiek dysponujący prawem wyboru może precyzyjnie określać cele swego działania i swobodnie dobierać środki realizacji tego celu.

Zależność między prawami i obowiązkami nabiera wyjątkowego znaczenia w życiu społecznym, bowiem wolność i dobro jednostki nie może stać w sprzeczności z wolnością i dobrem ogółu (zależność ta wymusza moralne, etyczne oraz sprawiedliwe postępowanie jednostek). Pogląd ten znajduje potwierdzenie w następujących słowach: „Abym ja posiadał z bezpieczeństwem moje, powinienem szanować twoje drugiego (...). Niespokojności i zamieszania nie pochodzą od tego, iż między ludźmi znajduje się moje i twoje, lecz od zgwałcenia należytości, od niedopełnienia lub przestąpienia powinności, które im odpowiadają” [Koźłataj, 1810, s. 59-60].

W swych rozważaniach Kołłątaj zwraca szczególną uwagę na kwestię wolności pojmowanej, jako „konieczność niezbędną działania podług naszej woli, odbioru i zezwolenia, pojmując w tym, że nasza wola, odbiór i zezwolenie są wspólnymi warunkami, pod którymi sprawa nasza stosowana do należytości i powinności wzajemnych stać się może moralną” [Kołłątaj, 1810, s. 83]. Według Kołłątaja wolność jest warunkiem niezbędnym do naprawy Rzeczypospolitej i uzdrowienia życia gospodarczego oraz społecznego. Dlatego też wolnością winny cieszyć się wszystkie stany, w tym chłopci. Pogląd ten znajduje potwierdzenie w następujących słowach: „Nie masz nic straszniejszego w naturze ludzkiej, jak oświecony niewolnik: czuje on wtenczas cały ciężar niesprawiedliwości, który go uciska, a nie myśląc o niczym więcej, jak o przywróceniu sobie praw przyrodzonych, obraca do tego cały rozum, aby się mógł zemścić na tym, który dziedzictwo jego dotąd niesprawiedliwie posiadał, zapala swe serce, aby się zdobyć mogło na najwyższe sposoby zemsty. (...) Spieszmy się wrócić ludziom, co im natura ubezpieczyła: oświeceni sami sobie odbiorą, a nieoświeceni będą narzędziem obłudnika i despoty do wydarcia swobód naszych, (...) tym pewniejszymi być możemy, że albo my, albo nasze potomstwo stanie się ofiarą rozpaczliwej zemsty ludu” [Kołłątaj, 1986, s. 65].

Wolność wymusza działanie, przy czym działanie poszczególnych jednostek określone jest przez potrzeby (potrzeby ludzkie są z definicji racjonalne, co automatycznie czyni je moralnymi), które zachęcają do osiągnięcia indywidualnych korzyści. Kołłątaj pisze: „(...) jest to uczynek, w którym idzie o nienaruszenie bądź naruszenie jakiejś należytości, o dopełnienie lub niedopełnienie jakiejś powinności, o dopełnienie lub niedopełnienie jakiejś powinności, a to za przyłożeniem się naszej woli, za przyzwoleniem naszego rozsądku” [Kołłątaj, 1810, s. 99]. Z wolnością i racjonalnością działań człowieka Kołłątaj wiąże dwie cnoty: sprawiedliwość oraz dobroczynność. Pierwsza cnota odnosi się do obowiązku bezwzględnego przestrzegania prawa, a druga cnota nakazuje wzajemną pomoc.

Z wywodu Kołłątaja wynika jednoznacznie, że harmonia praw i obowiązków, wynikająca z prawa naturalnego, determinuje nie tylko życie społeczne, ale także gospodarcze. Od fizjokratów przyjmuje tezę, że ziemia jest jedynym źródłem bogactwa, a środkiem jego pozyskania jest tylko i wyłącznie praca. Zatem wyróżnia dwa źródła bogactwa: ziemię oraz pracę. Z tej interpretacji wyprowadza podział społeczeństwa na dwie warstwy: właścicieli ziemskich i mieszczaństwo. Jednak prawidłowe funkcjonowanie gospodarki uzależnione jest od: sprawnego państwa, wolności osobistej chłopca i od usamodzielnienia ich gospodarstw, od unowocześnienia produkcji rolnej, od wolności przemysłu i od wolności handlu.

## Podsumowanie

Polscy fizjokraci aprobowali pogląd twórcy koncepcji fizjokratyzmu, że porządek naturalny, gwarantując wolność oraz własność, w sposób bezpośredni oddziałuje na bezpieczeństwo, sprawiedliwość, dobrobyt i ład społeczny. Dlatego też prawo stanowione przez człowieka nie może stać w sprzeczności z prawem naturalnym, gdyż prawo to w sposób obiektywny zapewnia każdej jednostce optymalny poziom zaspokajania potrzeb.

Polscy fizjokraci, łącząc wolność z własnością, nie wysuwali na pierwszy plan kwestii liberalizmu ekonomicznego. Według nich nadrzędnym celem było dążenie do naprawy państwa i zniesienia anarchii szlacheckiej, a sprawna gospodarka była jedynie narzędziem realizacji tego celu.

Doktryna F. Quesnay, reprezentująca interesy ekonomiczne kapitalistów związanych z produkcją rolną, opowiadała się za przebudową feudalnego ładu społeczno-gospodarczego, ponieważ uniemożliwiał on proces zmian. Natomiast polscy fizjokraci, aprobując koncepcję porządku naturalnego jako podstawy porządku społecznego, nie potrafili przezwyciężyć ograniczeń stanowych. W tej sytuacji postulat całkowitej wolności gospodarczej, nie mógł trafić na podatny grunt, ponieważ szlachta w zdecydowanej większości nie była zainteresowana zmianami w relacjach ekonomicznych, a pozostałe stany nie dysponowały odpowiednią siłą ekonomiczną oraz polityczną. Wsteczniactwo szlachty i wierność przestarzałej tradycji doprowadziły do wymazania Polski z map Europy.

## Literatura

- Błaszke M. (2000), *Obraz i naprawa Rzeczypospolitej w myśli społeczno-politycznej fizjokratyzmu Baudeau i Le Mercie de la Riviere*, PAN IFiS, Warszawa.
- Fujak H. (1996), *Moralność a gospodarka – Antoni Popławski* [w:] J. Rosicka, *Physiocracy Yesterday and Today. Economy – Philosophy – Politics*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Głapiński A. (2006), *Meandry historii ekonomii. Między poezją a matematyką*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Kołątaj H. (1810), *Porządek fizyczno-moralny, czyli nauka o należytościach i powinnościach człowieka wydobytych z praw wiecznych, nieodmiennych i koniecznych przyrodzenia*, T. I, Drukarnia Jana Maja, Kraków.
- Kołątaj H. (1986), *Do prześwietnej deputacji dla ułożenia projektu konstytucji* [w:] *Polska myśl demokratyczna w ciągu wieków. Antologia*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.

- Leszczyński S. (1987), *Głos wolny wolność ubezpieczający*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin.
- Lityńska A. (1996), *Idee fizjokratyczne w twórczości profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego* [w:] J. Rosicka, *Physiocracy Yesterday and Today. Economy-Philosophy-Politics*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Popławski A. (1774), *Zbiór niektórych materii politycznych*, Drukarnia Pijarów, Warszawa.
- Quesnay F. (1928), *Pisma wybrane*, Nakładem Gebethnera i Wolffa, Warszawa.
- Stroynowski H. (1805), *Nauka prawa przyrodniczego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów*, Warszawa.
- Tync S. (1922), *Nauka moralna w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

#### NATURAL ORDER AND POSITIVE ORDER ACCORDING TO POLISH PHYSIOCRATS

**Summary:** Polish physiocrats come from baronage, the middle class of squirearchy and the upper stratum of bourgeoisie. Polish supporters of the new economic theory did not place the issue of liberalisation of the economic life in the center of their interests, but the issue of rescuing the deteriorating Republic. That was the reason that they were for empowering the position of the rule and financial reconstruction, the improvement of profitability the arable farming, dismantling of serfdom, the limit of economic privileges of peerage, the improvement of economic situation of peasantry, development of cities and development of industrial production. The exceptional role among Polish physiocrats played: Antoni Popławski, Hieronim Stroynowski, Hugon Kołłątaj.

**Keywords:** state, freedom, property, natural order.